

Piotr Kapusta¹

Ustrój Londynu na tle normatywnej regulacji samorządu terytorialnego Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej

Słowa kluczowe: burmistrz Londynu, Władza Wielkiego Londynu, Zgromadzenie, burmistrz, samorząd terytorialny

Keywords: The Lord Mayor of the City of London, Greater London Authority, Assembly, mayor, local government

Streszczenie

W niniejszej publikacji przedstawiono specyfikę anglosaskiego modelu samorządu terytorialnego ze szczególnym podkreśleniem jego odrębności względem samorządów terytorialnych innych państw Unii Europejskiej. Autor przedstawił specyfikę rozwiązań prawnych odnoszących się do stolicy – Londynu. Podjęte rozważania dotyczą również przyczyn reform związanych z organizacją samorządu terytorialnego, które nastąpiły pod koniec XX w.

Summary

Regime of London against the normative regulation of the local government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland

This work shows specific character of anglo – saxon model of self government with particular emphasise of its distinguishing characteristic in comparison to selfgovenments of other EU Memberstates. The Author presented specific legal regulations existing in the

---

¹ Autor jest adiunktem w Katedrze Systemów Ustrojowych i Praw Człowieka Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Zielonogórskiego. E-mail: p.kapusta@wpa.uz.zgora.pl.

capital of United Kingdom – the city of London. Presented analysis refers also to reasons of reforms of selfgovernments organization undertaken at the end of XX century.

✱

I.

Jedną z podstawowych instytucji demokratycznego państwa stanowi samorząd terytorialny. Struktura terytorialna państw członkowskich UE ukazuje różnorodność organizacji i zarządzania poszczególnymi jednostkami struktury terytorialnej. „Dotyczy to nie tylko różnic między państwami, ale i polityki wewnętrznej, gdyż rozwiązania podejmowane w poszczególnych państwach nie są jednolite”². W modelu anglosaskim samorząd terytorialny „traktowany w kategoriach politycznych, nie jest formą udziału obywateli w wykonywaniu zadań administracyjnych z woli władzy centralnej, w wytyczonych przez nią ramach i często we współdziałaniu z równoległym aparatem podległym władzy centralnej. Stanowi on naturalną instytucję polityczną, a nie tylko administracyjną, swoisty odpowiednik idei parlamentaryzmu na szczeblu lokalnym, działający bez równoległego występowania przedstawicieli rządu w terenie. Zarazem [...] opiera się na zasadzie ustawowego określania zadań samorządu w sposób enumeratywny [...] a nie na zasadzie domniemania jego zadań”³. Jak zauważa B. Banaszak, cechą charakterystyczną anglosaskiego modelu samorządu terytorialnego jest brak podziału na zadania własne i zlecone, podleganie samorządu terytorialnego nadzorowi ze strony rządu oraz sprawowanie nad nim kontroli przez sądy powszechne⁴. Niemniej jednak wyróżnianie dwóch podstawowych modeli samorządu terytorialnego nie oznacza, że rozwiązania normatywne dotyczące samorządu terytorialnego zostały wykształcone w poszczególnych państwach demokratycznych w sposób

² M. Sakowicz, *Struktury terytorialne państwa – w poszukiwaniu optymalnych rozwiązań*, „Studia i Prace. Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” 2012, nr 1, s. 149.

³ H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 1999, s. 31.

⁴ Por. B. Banaszak, *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2007, s. 495.

wzorcowy, choć oczywiście możliwym jest wskazanie elementów wspólnych⁵. Jedną z cech angielskiego samorządu jest niecentralizacja, która „wynika dzisiaj, jak i dawniej, w znacznej mierze z traktowania go bardziej za istotną instytucję społeczeństwa obywatelskiego niż za część składową »aparatu państwowego«. Skutkiem tego jest pewne zbliżenie położenia samorządu do innych form organizacji życia zbiorowego, w tym i do organizacji pozarządowych [...], co stanowi istotną różnicę w porównaniu z doktrynami kontynentalnymi”⁶.

Z uwagi na okoliczność, że „stolica była, jest i będzie przedmiotem żywego zainteresowania ze strony władz państwowych, próbujących niejednokrotnie i w różny sposób [...] zapewnić sobie wpływ na jej funkcjonowanie”⁷ w wielu współczesnych państwach w regulacji ustroju samorządu terytorialnego zajmuje normatywna regulacja statusu stolicy (metropolii)⁸. Wybór Londynu jako przedmiotu analizy odnosi rozważania również do sfery pozaprawnej – politycznego problemu stolicy państwa, którego „rząd centralny obawia się potęgi politycznej i finansowej władzy stolicy, a elity krajowe konkurują z elitami stołecznymi”⁹. Zagadnienie ustroju metropolii Londynu jest nie tylko interesujące z tego względu, że dotyczy ono metropolii globalnej. Odmienność tradycji samorządowych w Zjednoczonym Królestwie oraz różnica politycznych mechanizmów funkcjonowania samorządu, jak też samych zasad ustrojowych sprawiają regulacje brytyjskie niezmiernie ciekawymi.

II.

Rozwiązania ustrojowe dotyczące samorządu terytorialnego w Zjednoczonym Królestwie wykazują daleko idące odrębności przy porównaniu ich z regulacjami krajów Europy kontynentalnej. Nie bez znaczenia pozostaje tu okoliczność, że w Zjednoczonym Królestwie brak jednego stanowionego aktu normatyw-

⁵ Por. B. Banaszak, op.cit., s. 494.

⁶ H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004, s. 37.

⁷ K. Kuć, *Samorząd terytorialny miasta stołecznego Warszawy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio K” 2003, Vol. X, s. 109.

⁸ Regulacja taka obowiązuje m.in. w Austrii dla Wiednia, w Niemczech dla Berlina, który stanowi odrębny kraj związkowy, czy w Polsce dla Warszawy, dla której planowane są dalsze reformy jej ustroju.

⁹ A. Szmytt, *Ustrój metropolii stołecznej – Londyn*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 7–8, s. 121.

nego, który można byłoby określić mianem konstytucji. „Konstytucję tworzy całokształt norm o różnym pochodzeniu, które to normy odnoszą się do podstaw ustroju politycznego państwa. Normy te powstały w różnych okresach i wynikają z prawa zwyczajowego, orzecznictwa sądów, konwenansów konstytucyjnych i licznych ustaw parlamentu o charakterze ustrojowym”¹⁰. Z tej przyczyny nie można mówić w przypadku Zjednoczonego Królestwa o konstytucyjnych podstawach samorządu terytorialnego w taki sposób, jak to jest rozumiane w systemach kontynentalnych.

Z ustrojowej perspektywy istotną jest centralizacja władzy. Nie towarzyszy jej tworzenie i funkcjonowanie administracji rządowej w terenie. Wskutek prowadzonej od ponad 30 lat polityki samorządowej szereg różnego rodzaju spraw przyznano wprost agendom rządowym. Choć często te instytucje działają lokalnie – dla danych jednostek terytorialnych, to jednak znajdują się one poza strukturą i kontrolą samorządu¹¹. Wskutek takiego ukształtowania właściwości organów i ich umiejscowienia w strukturze podmiotów wykonujących zadania publiczne można już mówić o deficycie demokracji na poziomie lokalnym. To od sytuacji politycznej zależy sposób realizowania zadań na rzecz społeczności lokalnych – czy odbywa się to przez agencje rządowe, czy też powierza je się samorządom. Podejmowane próby reform doprowadziły do innego skutku – „otóż w ostatnim czasie znaczny zakres autonomii (odrębne parlamenty i egzekutywa) uzyskały poszczególne kraje wchodzące w skład Wielkiej Brytanii, to jest Walia, Szkocja i Irlandia Północna”¹². Proces dewolucji Walii, Szkocji i Irlandii Północnej skutkował zmianą natury Zjednoczonego Królestwa, która w jej wyniku stała się państwem quasi-federalnym¹³. W literaturze odnaleźć można obecnie głosy ostrzegające przed nieuniknionym rozpadem Zjednoczonego Królestwa będącym skutkiem dewolucji¹⁴. Wątpliwości te warte są rozważenia ze szczególnym uwzględnieniem

¹⁰ D. Lebowa, *Samorząd terytorialny w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Samorząd terytorialny w państwach Unii Europejskiej*, red. M. Czuryk, M. Karpuk, J. Kostrubiec, Warszawa 2015, s. 420.

¹¹ Por. A. Piasecki, *Samorząd terytorialny i wspólnoty lokalne*, Warszawa 2009, s. 71.

¹² D. Lebowa, *op.cit.*, s. 421.

¹³ D. Wilson, C. Game, *Local Government in the United Kingdom*, Parlgave Macmillan 2006, s. 82–86.

¹⁴ Por. P. Walichniewicz-Bartnik, *Proces dewolucji i jego ewentualne konsekwencje dla Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Samorząd terytorialny w Polsce*

bieżącej sytuacji politycznej będącej efektem wyniku referendum dotyczącego wystąpienia Zjednoczonego Królestwa z UE.

Mocą ustawy *Scotland Act* z 1998 r. powołano do życia szkocki parlament oraz gabinet (rząd), jak też Szkockiego Audytora Generalnego. „Kompetencje parlamentu szkockiego obejmują ustawodawstwo we wszystkich materiach, z wyjątkiem tych, które [...] zostały wyraźnie pozostawione regulacji parlamentu Wielkiej Brytanii [...]. Nie można tu jednak nie wskazać na funkcjonowanie tzw. »konwenansu Sewella«, zgodnie z którym wydawanie przez parlament centralny (*Westminister*) ustaw dotyczących Szkocji winno być poprzedzone uzyskaniem zgody parlamentu szkockiego”¹⁵. Szkocki samorząd jest jednoszczeblowy a tworzą go 32 jednostki unitarne, na których czele stoją rady. „Po 2000 r. następuje systematyczne wprowadzanie systemu gabinetowego”¹⁶.

W Walii dewolucja władzy nastąpiła w drodze *Government of Wales Act* z 1998 r. Jednak z uwagi na uwarunkowania historyczne i poczucie przynależności mieszkańców do tego regionu ma ona najbardziej ograniczony charakter. W Walii doszło do wykształcenia w wyniku dewolucji Zgromadzenia Narodowego Walii i gabinetu. „Główny ciężar dewolucji walijskiej polega na tym, że ustawą dewolucyjną (brytyjski) Sekretarz Stanu do spraw Walii został zobowiązany do przeprowadzania ze Zgromadzeniem Narodowym Walii konsultacji w sprawie rządowego (brytyjskiego) programu prac legislacyjnych przed każdą sesją parlamentu Wielkiej Brytanii”¹⁷. Również w Walii występuje jednoszczeblowy samorząd terytorialny – są to 22 jednostki unitarne na czele z radą. „Na skutek reformy z początku XXI w. dokonano rozdzielenia władzy ustawodawczej i wykonawczej w radach. Większość rad zdecydowało się wybierać [...] model polegający na funkcjonowaniu lidera i gabinetu wykonawczego”¹⁸.

---

i w Europie (doświadczenia i nowe wyzwania), red. J. Marszałek-Kawa, A. Lutrzykowski, Toruń 2008, s. 241.

¹⁵ P. Sarnecki, *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Zakamycze 2005, s. 83.

¹⁶ D. Lebowa, op.cit., s. 425.

¹⁷ P. Sarnecki, op.cit., s. 87.

¹⁸ D. Lebowa, op.cit., s. 426. Por. też M. Ochwat, *Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Samorząd terytorialny państw europejskich*, red. S. Wróbel, Katowice 2012, s. 210.

Z kolei na podstawie *Nothern Ireland Act* z 1998 r. przeprowadzono dewolucję władzy centralnej w Irlandii Północnej. Mocą tej ustawy utworzono parlament – Zgromadzenie Północnoirlandzkie oraz rząd – Komitet Wykonawczy. „Podstawową jednostką samorządu terytorialnego Irlandii Północnej jest dystrykt, którym zarządza rada”¹⁹.

III.

Objęcie w 1997 r. przez Partię Pracy władzy w Zjednoczonym Królestwie, które nigdy nie było państwem scentralizowanym, i rozpoczęcie przez nią wzmożonego procesu dewolucji spowodowało, że obecnie terytoria Szkocji, Walii i Irlandii Północnej wykazują jeszcze większą decentralizację²⁰. Podjęta aktywność ustawodawcza zmierzająca do reorganizacji samorządu terytorialnego nie ominęła również Londynu, w którym tak naprawdę zapoczątkowano proces przeobrażeń władztwa lokalnego. Konieczność zmian zakotwiczona była w wielu czynnikach. Oprócz poglądów samego premiera Tony’ego Blaira, którego osobistego poglądy silnie determinowały politykę w tym zakresie²¹, to dostrzeżono, po pierwsze, że świadczenie usług lokalnych w Londynie po likwidacji Rady Wielkiego Londynu²² w 1986 r.²³

¹⁹ D. Lebowa, *ibidem*.

²⁰ Por. L. Rajca, *Samorząd terytorialny w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii*, [w:] *Samorząd terytorialny w Europie Zachodniej*, red. L. Rajca, Warszawa 2010, s. 282.

²¹ Tony Blair opowiadał się zdecydowanie za wprowadzeniem silnej władzy jednostki w stolicy, co miało odpowiadać prezydenckiemu systemowi rządów (por. D. Richards, M.J. Smith, *Governance and Public Policy in the United Kingdom*, Oxford 2002, s. 245).

²² Do 1986 r. istniało poza Londynem 6 innych hrabstw metropolitalnych (*metropolitan counties*). Zostały one zniesione wraz z Radą Wielkiego Londynu. Ich zadania zostały wówczas powierzone wchodzącym dotychczas w ich skład dystryktom, które uzyskały samodzielność. Równocześnie część zadań powierzono organom wspólnym (np. w obszarze policji, straży pożarnej czy transportu publicznego). Por. M. Kardas, C. Kucharska, *Analiza porównawcza modeli samorządu terytorialnego Niemiec, Wielkiej Brytanii i Szwecji*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych” 2011, Rocznik II, s. 116–117.

²³ Jak się okazało, choć likwidacja Rady Wielkiego Londynu była powiązana z samorządową polityką torysów, to jednak nie przyniosła ona faktycznej reformy londyńskiego samorządu. Stąd też podkreśla się również przy tej okazji niechęć ówczesnej premier Margaret Thatcher względem Kena Livingstone’a, który był wówczas liderem Rady.

uległo znacznemu skomplikowaniu. Po wtóre, Londyn jest największym miastem Zjednoczonego Królestwa²⁴ – i to nie tylko pod względem ilości mieszkańców, ale również powierzchni. „Ta odrębność jest i powinna znajdować swój wyraz w odrębności rozwiązań ustrojowych, które powinny nie tylko służyć jakości życia mieszkańców [...] stolicy i jej rozwojowi, lecz także służyć optymalizacji funkcjonowania (w tym przypadku Londynu – przyp. autora) jako dużego obszaru miejskiego, który winien pełnić możliwie najefektywniej rolę metropolii”²⁵.

Nie bez znaczenia dla podjęcia decyzji o reformie samorządu Londynu był deficyt demokracji w brytyjskim samorządzie, który zamierzano zniwelować planowaną reorganizacją władzy lokalnej w stolicy. „Od lat podkreślano postępującą centralizację, skostnienie systemu tradycyjnych instytucji oraz spadek frekwencji wyborczej. W Londynie problem ten zdawał się dodatkowo nasilony właśnie przez brak wybieranej w wyborach bezpośrednich rady”²⁶.

Wreszcie czynnik oddziałujący na reorganizację samorządu stolicy stanowiła zachodząca transformacja administracji lokalnej. Koniec lat 80. i lata 90. XX w. stanowiły w Zjednoczonym Królestwie, i nie tylko, odchodzenie od *local government* (tradycyjnie rozumiany samorząd terytorialny) do *local governance* (system współrzędzenia lokalnego). Założenie istnienia monokratycznego organu wykonawczego (burmistrza), odpowiadającego założeniom polityki i poglądom premiera na funkcjonowanie samorządu terytorialnego, miało wskazywać, że w systemie współrzędzenia pojawi się prawdziwy lider. Miał on sprawować władzę wraz z innymi podmiotami, dzięki czemu rządzenie stawałoby się coraz bardziej współrzędzeniem. To zaś z kolei sprzyjało ujawnieniu potencjału tkwiącego w społeczności miasta²⁷.

W takich okolicznościach 7 maja 1998 r. przeprowadzono referendum, którego przedmiotem było zatwierdzenie propozycji rządowych. Aż 72% biorących

²⁴ Pierwszy pod względem wielkości w Zjednoczonym Królestwie Londyn jest jednocześnie trzecim największym miastem Europy; zaraz po Moskwie i Sztambule.

²⁵ S. Faliński, *Ewolucja ustroju miasta stołecznego Warszawy w latach 1990–2002*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2001, nr 4(35), s. 143.

²⁶ K. Rudzik-Maruszak, *Samorząd terytorialny w Wielkiej Brytanii w latach 1997–2010. Od nowego zarządzania publicznego do lokalnego współrzędzenia*, Lublin 2012, s. 165.

²⁷ Por. D. Sweeting, *Leadership in Urban Governance. The Mayor of London*, Local Government Studies Spring 2002, Vol. 28, i.1.

udział w referendum²⁸ opowiedziało się za utworzeniem Władzy Wielkiego Londynu. W efekcie w 1999 r. uchwalono ustawę o Władzy Wielkiego Londynu (*Greater London Authority Act*).

IV.

Zrozumienie zmian instytucjonalnych wprowadzanych w stolicy wymaga odniesienia się do struktury samego miasta. Przede wszystkim pamiętać trzeba o istnieniu w Londynie 32 dzielnic (*boroughs*)²⁹ oraz korporacji *City of London*. Dopełnieniem przyjętego rozwiązania ustrojowego Londynu jest funkcjonowanie licznych agencji i tzw. *quangos*³⁰. Do tej ostatniej grupy zalicza się m.in. nie tylko uniwersytety czy kolejgia, ale również Władze Zdrowia oraz stowarzyszenia mieszkaniowe.

Londyn z blisko 8,5 mln mieszkańcami³¹ wykazuje się na tle całego Zjednoczonego Królestwa dużą specyfiką stanowiącą wynikową tradycji i potrzeb współczesnej metropolii. Należy jednak podkreślić, że aglomeracja londyńska jest większa niż sama metropolia, względem której ustanowiono specjalny reżim prawny stanowiący przedmiot rozważań. Wokół miasta rozciąga się tzw. *Green Belt Ring*³² – pas terenów zielonych i zlokalizowanych zaraz za nim

²⁸ Referendum przy swoim ostatecznym wyniku nie było jednak zupełnym sukcesem laburzystów, ponieważ frekwencja osiągnęła poziom jedynie 34%.

²⁹ 32 londyńskie *boroughs* to *City of Westminster, Kensington and Chelsea, Hammersmith and Fulham, Wandsworth, Lambeth, Southwark, Tower Hamlets, Hackney, Islington, Camden, Brent, Ealing, Hounslow, Richmond upon Thames, Kingston upon Thames, Merton, Sutton, Croydon, Bromley, Lewisham, Greenwich, Bexley, Havering, Barking and Dagenham, Redbridge, Newham, Waltham Forest, Haringey, Enfield, Barnet, Harrow* oraz *Hillingdon*. Jak wynika z wyliczenia cztery dzielnice nie używają tytułu *London borough* – Westminster, Greenwich, Kingston upon Thames oraz Kensington and Chelsea, które posiadają status gmin królewskich (*royal boroughs*).

³⁰ W języku angielskim określa się je jako *quasi-autonomous non-governmental organisations*.

³¹ Por. dane statystyczne wskazujące na 8416535 mieszkańców Londynu w 2013 r., http://www.neighbourhood.statistics.gov.uk/HTMLDocs/dvc134_a/index.h (29.01.2016).

³² Koncepcja zielonego pierścienia ma swoje pierwsze normatywne uregulowania jeszcze w okresie dwudziestolecia międzywojennego. W 1938 r. została przyjęta ustawa *The Green Belt Act*. I właśnie w Londynie najpierw wdrażano jej postanowienia. W czasach powojennych podjęto szereg działań zmierzających do ochrony terenów zielonych okalających miasta. W ich wyniku Londynowi uniemożliwiono prowadzenia swobodnej rozbudowy.

„miast satelitarnych” stolicy, które należą już do innych hrabstw i regionów. Z tego względu wszelkie działania podejmowane przez Władzę Wielkiego Londynu siłą rzeczy odnoszą skutek wyłącznie względem samego Londynu, nie mając bezpośredniego wpływu na sytuację najbliższego otoczenia tworzącego aglomerację.

Londyńskie dzielnice są bardzo duże. Najmniejsza z nich liczy 160060 mieszkańców (*Kingston upon Thames*), natomiast największa 363378 mieszkańców (*Croydon*). Spośród wszystkich *boroughs* dwanaście znajduje się w centralnej części miasta zwanej Londynem Wewnętrznym, a dwadzieścia pozostałych w Londynie Zewnętrznym. „Są one także zróżnicowane – zarówno pod względem zabudowy, jak i poziomu życia mieszkańców, ich narodowości oraz przynależności etnicznej”³³. Normatywna regulacja samorządu londyńskich *boroughs* nie odbiega od unormowań ustanowionych powszechnie dla całego samorządu w Anglii. Każda z *boroughs* tworzy samodzielną jednostkę samorządu terytorialnego. Ich występowanie jest charakterystyczne jedynie dla stolicy. Niemniej odnosząc ich istnienie i działalność do innych jednostek samorządu znanych systemowi angielskiemu, z powodzeniem można je przyrównać do angielskich *counties* oraz *districts*.

W skład władz dzielnic wchodzi rada, która wybierana jest w wyborach bezpośrednich co 4 lata oraz organ wykonawczy. Rozwiązanie to jest wynikiem przyjęcia rozwiązania, zgodnie z którym działalność londyńskich dzielnic oparta jest na ogólnych unormowaniach regulujących samorząd terytorialny. Podobnie jak w przypadku innych jednostek terytorialnych Anglii właściwym jest mówić o organie wykonawczym, ponieważ *Local Government Act* z 2000 r. daje jednostkom lokalnym prawo wyboru modelu władzy wykonawczej spośród trzech możliwych. Liderzy poszczególnych dzielnicowych rad tworzą Stowarzyszenie Samorządowe Londynu (*Association of London Government*), którego zadaniem jest stanie na straży sprawnego funkcjonowania samorządu stolicy. Choć z punktu widzenia interesu miasta, stojące przed nim zadanie jest istotne, to jednak Stowarzyszenie nie stanowi części Władzy Wielkiego Londynu. Na niewłaściwość tego rozwiązania i jego potencjalną konfliktogenność zwraca się uwagę w brytyjskiej literaturze³⁴.

³³ K. Rudzik-Maruszak, op.cit., s. 170; Por. A. Szmytt, op.cit., s. 121.

³⁴ Por. D. Sweeting, op.cit., s. 5.

W *boroughs* podejmowano w przeszłości starania o stworzenie reprezentacji mieszkańców w tzw. sąsiedztwach (*neighbourhoods*), jednak zostały one zaprzestane. „Okazało się, że mieszkańcy niechętnie angażują się w sprawy swojego miejsca zamieszkania; zbyt często przeprowadzają się lub zbyt wiele czasu w ciągu dnia spędzają w innych częściach miasta. Ponadto, w Londynie wybiera się już wystarczająco wielu przedstawicieli”³⁵. Z tych przyczyn wysiłki władz skoncentrowały się na wspieraniu aktywności mieszkańców w innych formach. W ten też sposób coraz powszechniej powstają (spontanicznie) komitety w celu rozwiązywania określonej sprawy. Nierzadko współpracują one z organizacjami społecznymi i kościelnymi.

Działalność dzielnic związana jest z zagadnieniami typowymi dla jednostek samorządowych. Do ich właściwości należą sprawy mieszkaniowe, z zakresu pomocy społecznej – w tym przeciwdziałanie patologiom społecznym, zdrowia i oświaty, jak też sprawy z obszaru rozwoju gospodarczego, planowania przestrzennego³⁶, ochrony środowiska³⁷, oczyszczania, zieleni miejskiej, regulacji ruchu drogowego i utrzymania dróg lokalnych oraz sportu i turystyki.

Istotny element londyńskiego samorządu stanowi *City of London*. Z racji swej niewielkiej powierzchni zwane bywa również *Square Mile*. Zamieszkiwane jest przez niecałe 7500 osób, choć na co dzień pracuje w nim ok. 320000 osób, co tylko dobitnie potwierdza poziom mobilności mieszkańców Londynu i okolic miasta. Liczba osób zatrudnionych w *City* jest ponad 42-krotnie większa od liczby jego mieszkańców. Nie stanowi ono części żadnej z dzielnic Londynu, choć *City* oczywiście znajduje się w granicach metropolii. Szczególny charakter tej części Londynu wynika przede wszystkim ze skupienia

³⁵ A. Szmytt, op.cit., s. 120.

³⁶ Jest to dziedzina podlegająca daleko idącym ograniczeniom. *Boroughs* nie są w pełni samodzielne w przygotowaniu planów zagospodarowania przestrzennego, ponieważ muszą one odpowiadać strategii rozwoju stolicy, którą całościowo przygotowuje burmistrz Londynu. Odpowiada to powszechnej regulacji zgodności z planami regionalnymi planów jednostek samorządu. W przypadku prowadzenia inwestycji mających szczególne znaczenie dla miasta oraz planowania zagospodarowania obszarów o znaczeniu strategicznym wszystkie decyzje są wcześniej konsultowane z burmistrzem.

³⁷ Obszar ochrony środowiska przewiduje obowiązek dzielnic w zakresie konsultacji z burmistrzem w przypadku przygotowania raportu o stanie środowiska. Dzielnice zobowiązane są również przedsięwziąć działania odpowiadające określanym przez burmistrza strategiom.

w *City* przeważającej większości działalności bankowej, ubezpieczeniowej i handlowej Wielkiej Brytanii³⁸. *City* kierowane jest przez burmistrza (*The Lord Mayor of the City of London*), który równocześnie pełni funkcję ambasadora Korporacji mającej siedzibę w *City*. Jego kadencja trwa rok a wybiera go *Common Hall*, składający się z członków gildii londyńskiej. *Lord Mayor*, będący przewodniczącym *City of London Corporation*, piastuje stanowisko o charakterze apolitycznym. Działa on bardziej jako ambasador zajmujący się wspomaganiem i promocją *City* na arenie międzynarodowej, przede wszystkim w dziedzinie finansów i biznesu³⁹. Urząd *Lorda Mayor'a* jest odrębny od burmistrza tworzącego razem ze Zgromadzeniem Władzę Wielkiego Londynu.

V.

Utworzona została na podstawie *Greater London Authority Act* z 1999 r. Zgromadzenie (*Assembly*) oraz burmistrz (*mayor*) konstituują wspólnie Władzę Wielkiego Londynu (*Greater London Authority*). Wyróżnienie wskazanych dwóch rodzajów organów zdaniem części przedstawicieli doktryny świadczy, że „we Władzy Wielkiego Londynu po raz pierwszy podjęto próbę przeprowadzenia formalnej separacji władz uchwałodawczej i wykonawczej”⁴⁰. Trudno jednak zgodzić się z tym stwierdzeniem po określeniu zakresu kompetencji każdego z organów. Przydane zadania nie odpowiadają bowiem tradycyjnemu podziałowi władzy – i wcale nie jest tak, że Zgromadzenie, jako mogłoby się wydawać, wykonuje zadania o charakterze prawodawczym. Przede wszystkim sprawuje ono funkcję kontrolną wobec burmistrza Londynu. Za tą przyczyną proste przypisanie Zgromadzeniu zadań organu prawodawczego jest nieściśle.

Zgromadzenie i burmistrza w wykonywaniu ich zadań wspiera personel pomocniczy. Przewodniczy mu burmistrz, a liczy ok 650–700 osób. Natomiast główne zadania Władzy Wielkiego Londynu wykonywane są przez cztery org-

³⁸ Sektor finansowy przynosi zysk w wysokości 26 bilionów funtów całego dochodu *City of London*. Stanowi to 17,1% dochodu z działań ekonomicznych podejmowanych w całym Londynie oraz 7,5% dochodu narodowego w sektorze finansów w 2013 r.

³⁹ Por. <https://www.cityoflondon.gov.uk/about-the-city/how-we-make-decisions/Pages/key-members.aspx> (22.02.2016).

⁴⁰ K. Rudzik-Maruszak, op.cit., s. 166.

any funkcjonalne – *Transport for London, Metropolitan Police Authority, London Fire and Emergency Planing Authority* oraz *London Development Agency*.

W skład Zgromadzenia stanowiącego wchodzi 25 członków, których kadencja trwa 4 lata. Wybory do Zgromadzenia przeprowadzane są razem z wyborem burmistrza. Grupa ta dzieli się na dwie podgrupy. 11 z nich wybieranych jest, co cztery lata, w przeprowadzanych w całym Londynie wyborach proporcjonalnych. Pozostała 14 wybiera się w wyborach większościowych spośród kandydatów wysuwanych przez partie polityczne lub osoby niezrzeszone. W konsekwencji wyborca dysponuje dwoma głosami na swój okręg wyborczy obejmujący terytorium dwóch lub trzech dzielnic.

Z punktu widzenia funkcjonowania Zgromadzenia, zważając na możliwość do zaobserwowania aktywność tego organu, najważniejszą jego kompetencją jest właściwość do uchwalania budżetu, który przygotowuje burmistrz. Równocześnie może ono wprowadzać do budżetu zmiany, do czego potrzebnych jest uzyskanie większości 2/3. Jak już wcześniej zaznaczono, Zgromadzenie posiada jednak przede wszystkim ogólną kompetencję kontroli burmistrza, równoważenia i oddziaływania na jego władzę. Oprócz tego na Zgromadzenie nałożono obowiązki o charakterze kreacyjnym. Zgromadzenie odpowiada za powołanie władz jednostek organizacyjnych wykonujących zadania Władzy Wielkiego Londynu oraz najważniejszych urzędników. Do zadań Zgromadzenia „należy również obserwacja funkcjonowania miasta i wskazywanie problemów mających znaczenie dla całego Londynu, a także przygotowywanie możliwych sposobów ich rozwiązania wraz z przedłożeniem odpowiednich do tego dokumentów burmistrzowi”⁴¹.

Sama działalność Zgromadzenia oparta została o zasadę jawności. Założenie to odnosi się nie tylko do przyjmowanych rozstrzygnięć. Włączenie zasady jawności do wyznaczników funkcjonowania Zgromadzenia oznacza również prawo do zapoznawania się z przebiegiem jego posiedzeń. Co istotne z punktu widzenia rozważanej zasady, gwarantuje się dostęp do dokumentów. Możliwość zapoznania się z dokumentem źródłowym stanowi najpoważniejszą z gwarancji omawianej zasady.

Wypełnianie podstawowego obowiązku kontrolno-oddziałującego polega m.in. na konsultowaniu ze Zgromadzeniem projektów strategii przygotowy-

⁴¹ A. Szmytt, op.cit., s. 119.

wanych przez burmistrza. Przejawia się ono również przyjmowaniu od burmistrza uzasadnień podejmowanych rozstrzygnięć. Uprawnienia o charakterze kontrolnym są na tyle szerokie, że pozwalają członkom Zgromadzenia zadawać burmistrzowi pytania wszelkiego rodzaju, zaś ten obowiązany jest na nie wszystkie odpowiadać. Wypełnienie funkcji kontrolnej polega również na wykonywaniu przez samego burmistrza, z mocy przepisów, obowiązków sprawozdawczych wobec Zgromadzenia.

„Reforma władzy w Londynie była pierwszą inicjatywą mającą na celu ustanowienie silnego przywództwa na etapie przechodzenia do *governance*”⁴². W zamyśle reformatorów to właśnie burmistrzowi miała zostać powierzona dominująca pozycja w systemie ustroju metropolii londyńskiej. Pomimo podjętych rozwiązań normatywnych i dominacji burmistrza nad Zgromadzeniem, burmistrz nie dysponuje w świetle przepisów prawa silną władzą. Jego pozycja jest efektem działań podejmowanych przez rząd centralny, starający się ograniczać pozycję burmistrza. Nastawienie polityków związane jest z angielską tradycją nieskorą do przekazywania władzy na samorządowy szczebel organizacji. Stosunek posiadanych kompetencji do siły jego mandatu można przyrównać do pozycji Prezydenta RP. Choć dysponuje on szeroką legitymacją demokratyczną, to jednak jego kompetencje są ograniczone⁴³. Niemniej jednak zakres kompetencji i pozycja burmistrza Londynu są większe niż innych burmistrzów w Anglii.

Szczególny przejaw ograniczania władzy burmistrza Londynu ze strony władzy centralnej stanowią dążenia rządu do jak najściślejszej zgodności strategii rozwojowych miasta z programami i strategiami ogólnopolskimi. Aktywność rządu centralnego uwidacznia się głównie w obszarze zagospodarowania przestrzennego i transportu. Rzeczywista przewaga wyraża się w wymiarze finansowym. Burmistrz stolicy jest bowiem skrępowany ramami budżetu Władz Wielkiego Londynu, którego większa część jest finansowana centralnie. Głównym źródłem dochodów są rządowe granty (subwencje),

⁴² L. Rajca, *Reformy samorządu terytorialnego w Anglii w latach 1997–2010*, Toruń 2012, s. 257.

⁴³ Sam Ken Livingstone podnosił wielokrotnie, że zakres uprawnień burmistrza Londynu współcześnie jest skromniejszy niż wymiar uprawnień burmistrza Moskwy za czasów Stalina. Por. *Policing in the 21st Century. Seventh Report of Session 2007–08. Volume II. Oral and written evidence*, Londyn 2008 s. 15; *Devolution: A Decade on. Fifth Report of Session 2008–09. Volume II*, Londyn 2009, s. 141.

które stanowią ponad 80% funduszy GLA. Granty te składają się m.in. z dystrybucji podatku od lokali niemieszkalnych (*non-residential property taxes*), podatku lokalnego (*council tax*) i podatku od usług publicznych (*user fees*)⁴⁴. Kwota finansowania Londynu nie jest podawana globalnie. Granty te są bowiem przeznaczane na konkretne cele. Taki model kształtowania budżetu Londynu daje równocześnie rządowi możliwość określenia przeznaczenia części przekazywanych środków i związanie wytycznymi burmistrza, który stawiany jest przed koniecznością realizacji planów rządu. W doktrynie podnosi się, że „współcześnie angielski samorząd terytorialny nie jest *de facto* instytucją niezależną od władzy centralnej. Zawsze poddawany jej nadzorowi, opierający się na zasadzie enumeracji kompetencji, ograniczony również poprzez ustawowe tworzenie odrębnych instytucji do spraw doń należących [...], od dłuższego czasu znajduje się [...] w sytuacji wzrastającej zależności finansowej”⁴⁵.

Rzeczywisty wymiar władzy burmistrza zależy jednak nie tylko od przydanych prawem kompetencji, ale również charyzmy samego piastuna organu. Za przykład posłużyć może Ken Livingstone, który dzięki swoim osiągnięciom uzyskując 828380 głosów w wyborach w 2004 r. wybrany został drugi raz na burmistrza Londynu. Rząd centralny musiał przy podejmowaniu decyzji dotyczących Władz Wielkiego Londynu, a w szczególności pozycji samego burmistrza, uwzględniać uzyskany przez niego wynik. Sukces wyborczy stanowił znaczącą kartę przetargową w rozmowach z rządem. Swoimi wysiłkami doprowadził on do tego, że reformą Władzy Wielkiego Londynu z 2007 r.⁴⁶ zwiększono uprawnienia *Mayor of London*, np. w obszarze ochrony środowiska, zdrowia i mieszkalnictwa. W szczególności zaś przyznano mu wówczas prawo powoływania osoby (a nawet piastowania przez samego *Mayor of London*) Przewodniczącego Metropolitalnego Organu Policji⁴⁷. Po przebraniu K. Livingstone’a w 2008 r. i przejęciu władzy przez B. Johnsona możliwość tę wykorzystał nowy burmistrz.

⁴⁴ Por. szerzej E. Slack, *Managing The Coordination Of Service Delivery In Metropolitan Cities: The Role Of Metropolitan Governance*, Toronto 2007.

⁴⁵ H. Izdebski, M. Kulesza, *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004, s. 38.

⁴⁶ Greater London Authority Act 2007.

⁴⁷ Przed reformą z 2007 r. szef policji metropolitalnej był jedynie podległy burmistrzowi Londynu, którego jednak powoływał minister właściwy do spraw policji, co stanowiło wyraz dominacji w tym zakresie interesów centralnych i jednoznacznie świadczyło o niechęci rządu do silnej pozycji burmistrza stolicy.

Pomimo wyraźnej nieprzychylności ze strony władzy centralnej pozycja burmistrza Londynu urosła w siłę. W ostatecznym kształcie ustrojowym metropolii burmistrzowi powierzono podejmowanie decyzji dotyczących Władzy Wielkiego Londynu. „Przygotowuje i firmuje swoim nazwiskiem strategię działań w poszczególnych dziedzinach: transportu, rozwoju przestrzennego, ochrony środowiska, jakości powietrza, zagospodarowania nieużytków, obniżenia poziomu hałasu, rozwoju gospodarczego i odnowy, kultury, oraz strategię rozwoju gospodarczego”⁴⁸. Do właściwości burmistrza należy także przygotowanie projektu budżetu miejskiego. W ramach tego uprawnienia mieści się również opracowanie budżetów podległych Władzy Wielkiego Londynu instytucji, tj. *Transport for London, Mayor’s Office for Police and Crime, London Fire and Emergency Planning Authority, London Legacy Development Corporation* oraz *Old Oak and Park Royal Development Corporation*. Nadto w obszarach tych ustalenia burmistrza nie wymagają uzyskania zgody Zgromadzenia, którego kompetencje dotyczą jedynie w części wprowadzania zmian do strategii rozwoju gospodarczego.

Burmistrzowi Londynu przydano również wykonywanie funkcji kreacyjnej, którą realizuje poprzez powoływanie członków władz instytucji podległych Władzy Wielkiego Londynu. Wyraża się ona też w prawie wskazywania Zgromadzeniu kandydatów na stanowiska do obsadzenia. Ograniczenia właściwości burmistrza ze strony Zgromadzenia wyrażają się również i w uprawnieniu do powoływania przez nie części stanowisk kierowniczych w podlegających burmistrzowi podmiotach. Burmistrz uprawniony jest do powoływania m.in. członków i przewodniczących *Transport of London, London Legacy Development Corporation*, jak też 17 członków *London Fire and Emergency Planning Authority*.

Najszerszy katalog uprawnień przyznano burmistrzowi Londynu w obszarze planowania przestrzennego w metropolii. „Polegają one, przede wszystkim na tworzeniu strategii rozwoju przestrzennego Londynu, o charakterze planu regionalnego”⁴⁹. Każde przedsięwzięcie ocenione jako mające szczególne doniosłe dla strategii metropolii podlega jego opiniowaniu. W tej dziedzinie kompetencje burmistrza są na tyle szeroko ukształtowane, że obejmują również sprawdzanie ze strategią rozwoju Londynu planów rozwojowych *boroughs*.

⁴⁸ A. Szmytt, op.cit., s. 119.

⁴⁹ Ibidem.

Zgodnie z *Mayor of London Order (2008) – The Town and Country Planning (Mayor of London) Order 2008* planowana przez którąś z *boroughs* inwestycja może nie dojść do skutku, jeżeli jej realizacji na terenie strategicznym odmówi burmistrz. Ponieważ strategia i planowanie przestrzenne nie są prowadzone w oderwaniu od tego rodzaju działań podejmowanych przez inne uprawnione podmioty, to burmistrza ustanowiono także organem właściwym w sprawach reprezentacji interesów Londynu w tej dziedzinie względem rządu centralnego oraz pozostałych regionów. Mocą *Localism Act 2011* wprowadzono dodatkowe uprawnienia dla burmistrza – ustalanie *London Environment Strategy*, przy czym Zgromadzenie może odrzucić jego strategię.

VI.

Wprowadzenie optymalnej formy ustroju metropolii przynosi wymierne skutki. W szczególności korzystnym jest wprowadzanie nowych rozwiązań ustrojowych w oparciu o wcześniejsze funkcjonowanie samorządu miasta oraz nowoczesne rozwiązania ustroju metropolii na świecie. O efektywności działań podjętych względem Londynu niech świadczy, że „dzięki nowym rozwiązaniom instytucjonalnym Londyn zwiększył swoje możliwości rozwoju, co przyczyniło się do zdobycia prawa do organizacji igrzysk olimpijskich w 2012 r.”⁵⁰. Nie można również pominąć znaczącej pozycji burmistrza Londynu w bieżącej polityce brytyjskiej. Odgrywa on bowiem „znaczącą rolę nie tylko w Londynie, ale również na forum krajowym i międzynarodowym”⁵¹. Obecnie wyraźne stanowisko burmistrza Londynu, odrębne od poglądów rządu centralnego reprezentuje Boris Johnson w kwestii wystąpienia Wielkiej Brytanii z Unii Europejskiej. Ogłosił on, że zaangażuje się w kampanię na rzecz wyjścia Wielkiej Brytanii z UE, wbrew liderowi swojej partii, premierowi Davidowi Cameronowi, który zapowiedział, że będzie rekomendował pozostanie kraju w Unii⁵².

⁵⁰ M. Sakowicz, op.cit., s. 146; Por. także K.E. Joniec, *Zarządzanie metropolią londyńską w kontekście organizacji Letnich Igrzysk Olimpijskich w 2012 roku (studium przypadku po wycie w Londynie)*, [w:] *Analiza skuteczności narzędzi polityk publicznych*, red. M. Sakowicz, Warszawa 2011.

⁵¹ A. Szmytt, op.cit., s. 119.

⁵² Na podstawie <http://www.tvn24.pl/wiadomosci-ze-swiatea,2/burmistrz-londynu-popiera-wystapienie-wielkiej-byrtanii-z-ue,621267.html> (22.02.2016).

W ustroju samorządu terytorialnego Anglii metropolia londyńska, oparta na zasadzie decentralizacji, uzyskała status samodzielnego regionu. Rozwiązanie to sprawia, że między Władzą Wielkiego Londynu a centralnym rządem brak szczebli pośrednich. Podział miasta na *boroughs* znajduje odzwierciedlenie w przekazaniu im części zadań publicznych, przy pozostawieniu reszty samorządowi metropolitalnemu. Reforma ustroju metropolii stolicy nie przyniosła ze sobą przyznania Władzom Wielkiego Londynu kompetencji ani do wydawania decyzji administracyjnych, ani do stanowienia powszechnie obowiązujących przepisów. Wyjątek stanowią dyrektywy wydawane samorządom *boroughs* z zakresu ochrony środowiska, organizacji ruchu drogowego i planowania przestrzennego, przy czym ograniczenia tworzone przez Władzę Wielkiego Londynu mogą dotyczyć jedynie obszarów o charakterze strategicznym dla rozwoju stolicy lub określonych rodzajów inwestycji wskazanych w planie metropolitalnym.

Bierność londyńczyków względem proponowanych im władz sąsiedztw (*neighbourhoods*) jako formy samorządu mieszkańców sprawiła, że władarze zainteresowani partycypacją społeczną w sprawowaniu władzy sprzyjają rozwojowi organizacji społecznych i zrzeszeń mieszkańców grupujących się dla realizacji określonego celu.

Z perspektywy poczynionych uwag kluczowe jest poszukiwanie coraz to lepszych rozwiązań normatywnych. Powinny one czynić zadość zarówno potrzebom metropolii (aglomeracji) przy poszanowaniu interesów osób jej niezamieszkujących, jak i terytoriów nieobjętych specjalną regulacją ich dotyczącą. Bez wątpienia rządowi centralnemu udało się doprowadzić do wykształcenia w stolicy silnego ośrodka władzy lokalnej o dużym oddziaływaniu ogólnokrajowym. Mając jednak na uwadze funkcjonalny wymiar metropolii, prawodawstwo angielskie w zakresie specjalnego statusu ustrojowego Londynu w systemie samorządu terytorialnego wymaga jeszcze kolejnych reform, które pozwoliłyby uwzględnić również interesy i potrzeby terenów silnie związanych ze stolicą, a obecnie z uwagi na zawężony obszar obowiązywania nieobjętych rozwiązaniami przygotowanymi specjalnie dla Londynu. W obliczu takiego wyznawania koniecznym stanie się również ponowne rozważenie kształtu władzy w mieście i podział zadań publicznych.

Literatura

- Banaszak B., *Porównawcze prawo konstytucyjne współczesnych państw demokratycznych*, Warszawa 2007.
- Devolution: A Decade on. Fifth Report of Session 2008–09. Volume II*, Londyn 2009.
- Faliński S., *Ewolucja ustroju miasta stołecznego Warszawy w latach 1990–2002*, „Myśl Ekonomiczna i Polityczna” 2011, nr 4 (35).
- Izdebski H., Kulesza M., *Administracja publiczna. Zagadnienia ogólne*, Warszawa 2004.
- Joniec K.E., *Zarządzanie metropolią londyńską w kontekście organizacji Letnich Igrzysk Olimpijskich w 2012 roku (studium przypadku po wizycie w Londynie)*, [w:] *Analiza skuteczności narzędzi polityk publicznych*, red. M. Sakowicz, Warszawa 2011.
- Kardas M., Kucharska C., *Analiza porównawcza modeli samorządu terytorialnego Niemiec, Wielkiej Brytanii i Szwecji*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych, 2011, Rocznik II.
- Kuć K., *Samorząd terytorialny miasta stołecznego Warszawy*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia. Sectio K” 2003, Vol. X.
- Lebowa D., *Samorząd terytorialny w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Samorząd terytorialny w państwach Unii Europejskiej*, red. M. Czuryk, M. Karpiuk, J. Kostrubiec, Warszawa 2015.
- Ochwat M., *Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Samorząd terytorialny państw europejskich*, red. S. Wróbel, Katowice 2012.
- Piasecki A., *Samorząd terytorialny i wspólnoty lokalne*, Warszawa 2009.
- Policing in the 21st Century. Seventh Report of Session 2007–08. Volume II. Oral and written evidence*, Londyn 2008.
- Rajca L., *Reformy samorządu terytorialnego w Anglii w latach 1997–2010*, Toruń 2012.
- Rajca L., *Samorząd terytorialny w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii i Północnej Irlandii*, [w:] *Samorząd terytorialny w Europie Zachodniej*, red. L. Rajca, Warszawa 2010.
- Richards D., Smith M.J., *Governance and Public Policy in the United Kingdom*, Oxford 2002.
- Rudzik-Maruszak K., *Samorząd terytorialny w Wielkiej Brytanii w latach 1997–2010. Od nowego zarządzania publicznego do lokalnego współzrządzenia*, Lublin 2012.
- Sakowicz M., *Struktury terytorialne państwa – w poszukiwaniu optymalnych rozwiązań*, „Studia i Prace. Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego” 2012, nr 1.
- Sarnecki P., *Ustroje konstytucyjne państw współczesnych*, Zakamycze 2005.
- Slack E., *Managing The Coordination Of Service Delivery In Metropolitan Cities: The Role Of Metropolitan Governance*, Toronto 2007.
- Sweeting D., *Leadership in Urban Governance. The Mayor of London*, Local Government Studies Spring 2002, Vol. 28, i. 1.
- Szmytt A., *Ustrój metropolii stołecznej – Londyn*, „Samorząd Terytorialny” 2001, nr 7–8.

Walichniewicz-Bartnik P., *Proces dewolucji i jego ewentualne konsekwencje dla Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej*, [w:] *Samorząd terytorialny w Polsce i w Europie (doświadczenia i nowe wyzwania)*, red. J. Marszałek-Kawa, A. Lutrzykowski, Toruń 2008.

Wilson D., Game C., *Local Government in the United Kingdom*, Parlgave Macmillan 2006.